

Onomastik vahidlərin emosional-üslubi çalarlıqlarına dair

Nigar Bəşirova

Azərbaycan Dillər Universitetinin baş müəllimi

E-mail: bashirova_nigar@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.H. Cəfərova

Açar sözlər: onomastika, toponim, etnonim, antonim, üslubi, emosional

Ключевые слова: ономастика, топоним, этноним, антропоним, стилистический, эмоциональный

Key words: onomasticon, toponym, etnonym, anthroponym, stylistic, emotional

Bədii ədəbiyyatda, eləcə də danışıq dilində işlənən onomastik vahidlər həm ölkənin ictimai-siyasi mövqeyi, müxtəlif coğrafi-iqtisadi assosiasiyalar ilə bağlı olaraq üslubi-metaforik çalarlar əldə etmişdir.

Qeyd etməliyik ki, yer şəxs və soy adları, millət adları frazeoloji ifadələrdən həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində geniş istifadə olunur. Məs: ingilis dilində «according to Cocker» ifadəsi hərfi olaraq «Kokkerə əsasən» kimi tərcümə olunsa da, “tamamilə düzgün” və “dəqiq” mənalarını daşıyır. E. Kokker 1631-1675-ci illərdə yaşamış və elmi fəaliyyət göstərmişdir. XVII əsrdə istifadə olunan hesab dərslisinin müəllifi məhz E. Kokker olmuşdur (6, 28).

Sally qadın şəxs adının əldə etdiyi metaforik mənə ingilis həyat tərzinə xas olan bir ənənə ilə bağlı olmuşdur. Bu şəxs adının iştirakı ilə düzələn Aunt Sally idiomu ingilis dilində asanlıqla, heç bir problem yaranmadan günahlandırılan şəxsi bildirir. Ənənəvi bir ingilis oyununda taxtadan düzəldilən, Aunt Sally adlandırılan fiqurun başına taxta parçaları ilə nişan alardılar.

Aunt Sally canlı insan deyil, taxtadan olduğundan onun başına bu əşyaların atılması xalq arasında «asan cəzalandırma» və sonralar isə «asan tənqid» assosiasiyası doğurmuşdur (3, 68). Bu səbəbdən də Aunt Sally ingilis cəmiyyətinin hər bir sahəsində, eləcə də siyasət aləmində asanlıqla tənqid oluna bilən, tənqid olunması problem yaratmayan bir şəxsi bildirir.

İngilis dilindən tərcümə prosesində bu tipli idiomların şərhə ya ana dilində eyni və ya yaxın semantik mənəni ifadə edən idiomla, belə idiomun dildə olmadığı halda isə təsviri yolla mümkün olur. Aunt Sally məcazi mənada özünün lüğəvi mənəsində («hücum və yaxud təhqiq obyektinə») tərcümə edilə bilər.

«Hobson's choice» ifadəsi isə «məcburi seçim» mənəsini daşıyır. Belə ki, Hobson XVI əsrdə İngiltərənin Kembric şəhərində istifadə üçün pulla at kirayə verən tövlənin sahibi olub. O, tövləyə gələn müştərilərə yalnız qapıya yaxın olan atı götürməyə icazə vermiş (6, 28).

Big Ben «Böyük Ben» İngiltərədə parlament binası üzərində quraşdırılmış saatın xalq arasındakı adıdır. Bu saat onun yaradıcısı olan saatsaz Bencamin Hollun adı ilə adlandırılmışdır.

John şəxs adının iştirakı ilə düzələn Johnny – come – lately ingilis dilinin Amerika variantında John kişi adı əsasında yaranıb, müəyyən bir təşkilata, iş yerinə son vaxtlarda qəbul olunsa da, ondan əvvəl burada işləyənləri ötüb keçən, daha artıq uğur qazanıb, diqqət mərkəzində olan şəxsi bildirir (3, 708).

Tərkibində Thomas şəxs adının işləndiyi *Doubting Thomas* idiomu ingilis dilində əyani sübut olmadan heç bir kəsə inanmayan, hər şeyi öz görməyə can atan şəxsi bildirir. İdiom tarixi assosiasiya nəticəsində meydana çıxmışdır. Belə ki, Bibliyaya əsasən İsusun ardıcılardan biri olan Thomas İsusun bədəninə toxunmayanadək onun ölmədiyinə inanmaqdan imtina edir (3, 391).

Jack of all trades (hər fən bütün peşələri bilən Cek) idiomu bir çox işləri və ya peşələri sınayan, lakin onların heç birində uğur qazanmayan şəxsi bildirir (1, s.199).

Başqa variantlara da malik olan bu idiom (*Jack o fall trades is master of none; Jack o fall trades and master of none; A Jack o fall trades i sof no trade*) «heç bir işin ustası olmayan» mənasını ifadə edir.

Mister Right / Miss Right (hər fən «gerçək cənab», «gerçək xanım») idiomu evlənmək üçün ən münasib kişi və yaxud qadını bildirir. İdiomun tərcüməsi onun ingilis dilindəki izahına (a perfect match) uyğun şəkildə, yəni təsviri yolla mümkündür: «evlənməyə tam münasib kişi/qadın» (3, 243).

Jack Ketch – «cəllad» mənasında işlənir. XVII əsrdə yaşamış olduqca qəddar cəlladın adı ilə bağlıdır.

Jack Miller – “şit, bayağı zarafat” mənasını daşıyır. İngiltərədə ilk zarafatlar, məzəli əhvalatlar toplusunun müəllifi olmuş və 1684-1738-ci illərdə yaşayıb-yaratmış Cozef Millerin adı ilə bağlıdır.

A Sally Lunn – “şirin kökə” mənasında işlənir. XVIII əsrdə yaşamış qadının adı ilə bağlıdır (6, 28).

The Admirable Crichton “alim” mənasında işlənərək XVI əsrdə yaşamış şotland aliminin adı ilə bağlıdır.

Klassik yazıçıların əsərlərindən götürülmüş və hal-hazırda frazeoloji ifadə səviyyəsinə çatmış ifadələr ingilis dilində geniş yayılmışdır. V. Şekspirin öz adı və həmçinin onun əsərləri ilə bağlı frazeoloji ifadələr burada daha geniş yayılmışdır. Məsələn, Ben Consonun Vilyam Şekspirə müraciətlə dediyi «*The Swan of Avon*» ifadəsi hal-hazırda V. Şekspirin adını əvəz edərək geniş işlənir.

B.Şeksprin personajlarının hər biri, komediya və ya tragediya qəhrəmanı olmasından asılı olmayaraq frazeoloji ifadə daxilində işlənir. Məsələn «*Hamlet without the Prince of Denmark*», «*Something is rotten in the Denmark*», «*A Daniel come to judgement*» və s.

Bir sıra digər görkəmli yazıçıların yaratdığı onomastik vahid tərkibli, xüsusilə də antroponim tərkibli ifadələr hal-hazırda frazeoloji ifadə kimi ingilis dilinə tam hüquqla daxil olmuşdur. Məsələn, *Doctor Fell* – heç bir səbəb olmadan hamıdan özünə qarşı nifrət oyadan şəxs haqqında işlənir (4, 206).

Kraliça Annanın hökmranlığı dövründə saray həkimi olmuş Con Arbetnotun yazdığı «*The History of John Bull*» satirik əsər sonralar Con Bull ifadəsinin ingilis burjua təbəqəsini təmsil edən bir ifadə kimi işlənməsinə səbəb olmuşdur.

Robert Bemsin işlətdiyi «*John Barleycorn*» ifadəsi isə hal-hazırda Britaniyada «pivə və spirtli» içkilər mənasında işlənir.

Şeir mənası buna səbəb olmuşdur:

Jon Barleycorn was a hero bold,
Of noble enterprise;
For if, you do but taste his blood
I will make your courage rise

Then let us toast John Barleycorn
 Each man a glass in hand
 And may his great posterity
 Ne'er fail in old Scotland (2, 242).

Çox maraqlı frazeoloji ifadələrdən biri də Tomas Mortonun «Speed the Plough» komediyasından götürülmüş «camaat nə deyər» mənasında işlənən «What will Mrs. Grundy say» ifadəsidir.

Çarlz Dikkensin əsərlərində işlənmiş antroponim tərkibli frazeoloji ifadələr İngiltərədə geniş surətdə yayılmışdır. «Oliver Twist» əsərində cibgir Con Dokinsonun ləqəbi ilə bağlı «an artful Dodger», yəni «mahir oğru» frazeoloji ifadəsi; «David Copperfield» əsərindən «etiraz yoxdur» mənasında işlənən «Barkis is willing», «Pickwick Club» əsərində «türkün sözü» mənasını daşıyan «in a Pickwick sense» frazeoloji ifadəsi hal-hazırda İngiltərədə işlənən geniş yayılmış antroponim tərkibli frazeoloji birləşmələrindəndir.

Adların məcaziləşdirilməsi və onda emosional çalarlıqların meydana çıxması kommunikativ məqsədə xidmət edir və bu xüsusilə millət adlarının məcaziləşdirilməsində geniş müşahidə olunur. Millət bildirən adların məcazi-emosional çalarlıqlar əldə etməsi bu və ya digər millətin etnik xüsusiyyəti ilə assosiasiya nəticəsində meydana çıxır. Tarixən irland, fransız, holland və digər millətlərin nümayəndələri ilə kontaktda olmuş ingilislər onların bu və ya digər etnik xüsusiyyətinə əsaslanaraq onların milli adını məcaziləşmiş emosional çalarlıqla idiomlara çevrilmişlər.

Bu tipli idiomların bir çoxu Irish («irland») etnonimi ilə bağlıdır. Misal üçün, Irish joke («irland zarafatı») ifadəsində irlandiyalılar başqa tərzdə düşünən və yaxud kobud bir xalq kimi təqdim olunur (3, 695). Və yaxud Amerikanın məskunlaşdığı çağlarda Britaniyadan köçüb gələnələr arasında çox saydı irlandiyalıların olması, onların qızgın, coşqun etnik xüsusiyyəti Amerika ingiliscəsində to Irish up idiomunun meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Hər fən «irlandlığı tutmaq», yəni «irland keyfiyyətini bürüzə vermək» anlamında olan to arouse Irish up, «qızışdırmaq», «əsəbiləşdirmək» mənasını ifadə edən to get Irish idiomu emosional etnik çalarlıq ifadə edir (5, 858).

Double-dutch yumoristik ifadə kimi, anlaşılmaz, ədəbi dilin normalarına tabe olmayan danışq tərzini bildirir. Bu emosionallıq ifadənin tərkibindəki dutch («holland») ünsürü ilə bağlı olub, hollandların ingilis dilində danışq tərzinə işarə edir.

Double dutch hər fən «ikiqat hollandca» anlamında olub, kiminsə ingiliscə danışq tərzinin ədəbi normadan ikiqat uzaq olduğunu, jarqonlarla dolu olduğunu nəzərdə tutur: Their conversation about computers was all double – dutch to me! (3, 390). «Onların kompyuterlə bağlı söhbəti mənim üçün olduqca anlaşılmaz idi».

The Dutch have taken Holland! İfadəsi hər fən «Hollandlar Hollandiyanı qəsb ediblər» mənasında olsa da, onun emosional-məcazi mənası məlum bir şey haqqında məlumat verməyin yersizliyini göstərir.

Həmin ifadənin Azərbaycan dilinə də daxil olmuş «Amerikanı yenidən kəşf etmək» idiomu ilə tərcüməsi mümkündür (3, 82).

Daha bir idiomda fransızların etnik xarakteri öz emosional ifadəsini tapır:

French leave icazə almadan işi tərk etməyi və yaxud heç kimlə xudahafizləşmədən, heç kimin xəbəri olmadan çıxıb getməyi bildirir (3, 522).

Yunan dilini (Greek) başa düşməyən ingilislər Greek etnonimi ilə «başa düşülməmək», «anlaşıqsız olmaq» məfhumları arasında assosiasiya yaratmaqla, Greek (yunan) etnoniminə

anlaşılmazlıq konnotasiyası əlavə etmişlər. Məsəl üçün, *it's all Greek to me* yumoristik tərzdə “nəyi isə qətiyyənlə anlamamaq” konnotasiyasını ifadə edir (3, 578).

Greek etnonimi başqa bir idiomda tarixi konnotasiya («düşmən xalq», «etibarsız xalq») əldə etmişdir. *Beware of Greeks bearing gifts* idiomunda mərhəmətli görünən hər bir kəsə etibar etməmək xəbərdarlığı ifadə olunur. Bu həmin tarixi-mifoloji faktla bağlıdır ki, Troyanı məğlub edə bilməyən yunanlar hiyləyə əl ataraq Troyalıları taxtadan hazırlanan böyük bir at fiquru bağışlamış, onun içində gizlənən yunan döyüşçüləri gecə ikən troyalı keşikçiləri öldürərək, şəhərin qapılarını yunanlar üçün açmışlar (3, 578).

Bu idiomun ingilis dilində bir neçə variantı işlənməkdədir: *I fear the Greeks even when bringing gifts* və s.

Bu deyimlər məşhur olduğundan, bəzən onun yalnız bir hissəsində eyni mənada işlədilir: *Greek gifts*. Tarixi assosiasiya (troyan-yunan düşmənçiliyi) nəticəsində düşmən hədiyyəsinin təhlükəli ola bilməsi ideyası formalaşmışdır.

Yad millətin dilinin anlaşılmasız olması assosiasiyası Greek etnoniminin iştirakı ilə düzəln başqa bir idiomun da konnotasiyasında müşahidə olunur:

Göründüyü kimi, ingilis dilində şəxs, şəhər və millət adları əsasında yaranan idiomlar bu və ya digər tarixi fakt, keyfiyyət və s. assosiasiyalarla bağlı olaraq kommunikativ funksiya daşıyan məcazi mənalar əldə etmişdir.

Adların məcaziləşdirilməsi və onda emosional çalarlıqların meydana çıxması kommunikativ məqsədə xidmət edir, yəni fikrin emosional, dəqiq, yığcam şəkildə ifadəsini təmin edir.

Göründüyü kimi, ingilis dilində şəxs, şəhər və millət adları əsasında yaranan idiomlar bu və ya digər tarixi fakt, keyfiyyət və s. assosiasiyalarla bağlı olaraq kommunikativ funksiya daşıyan məcazi mənalar əldə etmişdir.

Məqalənin aktuallığı. Aktuallıq ondan ibarətdir ki, məqalə ingilis dilinin tarixi xüsusiyyətləri haqqında zəngin mənbə rolunu oynayır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Yeni dil faktlarından istifadə olunması məqalənin elmi yeniliyi hesab edilməlidir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən bakalavr səviyyəsində ingilis dilinin leksikasının tədrisində istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A. İngiliscə-Azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəlləri lüğəti. Bakı, 2009.
2. Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago, 1980.
3. Longman Dictionary of English Language and Culture, Longman, 1998.
4. Radford E. *Unusual words and how they came about*. M. – L., 1964.
5. Большой англо-русский словарь, т. 1, М., 1987.
6. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. М., 1972.

H. Беширова

Эмоционально-стилистические оттенки ономастических единиц

Резюме

Выражение эмоциональности и метафорических значений является важным аспектом ономастических единиц. Эта функция обнаруживается во всех сферах ономастики — в топонимии, антропонимии и этнонимии. Появления таких эмоционально окрашенных выражений в языке было связано с социокультурным образом жизни, традициями, историческими случаями в англоязычных странах. Изучение таких выражений имеет большую коммуникативную важность и способствует сохранению эмоционально окрашенных выражений в переводе с английского на родной язык.

N. Bashirova

Emotional-stylistic colors of onomastic units

Summary

An important aspect of onomastic units is expression of emotions, metaphorical meanings serving to make the speech laconic and amusing. This function is observed within all spheres of onomasticon: toponymy, anthroponomy and ethnonymy. Appearance of such emotionally colored expressions have been associated with socio-cultural life-style, traditions, historical events of English-speaking countries. Learning of such expressions is of great communicative importance and promotes keeping emotionality of English culturally-colored expressions in the process of translation from English into the native language.

Redaksiyaya daxil olub: 03.05.2018